

ANALÝZA TRHU PRÁCE V ČESKÉ REPUBLICE S DŮRAZEM NA NEZAMĚSTNANOST VZHLEDEM K DALŠÍM ZEMÍM EVROPSKÉ UNIE

M. Palát

Došlo: 25. června 2009

Abstract

PALÁT, M.: *Analysis of labour market in the Czech Republic with respect to unemployment considering other countries of EU*. Acta univ. agric. et silvic. Mendel. Brun., 2009, LVII, No. 6, pp. 189–200

The paper deals with the analysis of labour market in the Czech Republic with respect to unemployment considering other countries of EU and existing economic development. Evaluation has been carried out of the specific development of labour market, employment and unemployment in the Czech Republic in the period 1993–2008, incl. possible causes and trends of the development and international comparison of selected characteristics of labour market using adequate quantitative methods. Analysis of the Czech labour market during the period of its existence includes the evaluation of supply and demand in the labour market. The most important causes were monitored of changes in the supply in the labour market affected by the demographic development and social environment and substantial causes of changes in the demand in the labour market, which were affected by the performance of the given economics, by the growth of labour productivity and the number of available jobs. This is followed by assessing the development of unemployment in the Czech Republic and European Union. Substantial aspects were identified of the development of labour market and unemployment in the Czech Republic and EU as a whole and trends of the future development were indicated in the studied area. The international comparison of selected characteristics of labour market in the member countries of EU carried out by means of quantitative methods allowed to assess high differences among unemployment rates in this community and created another information source regarding the position of the Czech Republic in the European Union during the selected reference period. Significant differences in unemployment between all member countries point out to marked structural or institutional differences in labour markets in particular countries. Only a negligible percentage out of the total economically active population in the European Union migrates over the border of its member countries. This situation only augments a durable long-term unemployment growth in particular countries. Beside the insufficient labour force movement throughout Europe a next important problem in structural unemployment presents e.g., the incongruity in qualifications between supply and demand on the labour market. The current financial and economic crisis has cut at all previous positive unemployment development during a few months.

development trends, labour market, unemployment, employment, international comparison

Trh práce v České republice prošel od počátků transformace až do současnosti výraznými změnami. Problémy trhu práce a nezaměstnanosti představují jeden z dlouhodobých problémů, který zaměstnává politiky i ekonomy na celém světě, ale zvýšená pozornost tomuto tématu je věnována v Evropské unii, neboť ta trvale dosahovala vyšší míry nezaměstnanosti než v ostatních vyspělých ekonomikách světa. Výše ekonomických a sociálních ná-

kladů souvisejících s nezaměstnaností je značná. Nejedná se jen o přímé výdaje na vyplácení podpory v nezaměstnanosti plynoucí ze sociálního zabezpečení, ale také nižší příjmy z daní z příjmu, růst chudoby, kriminality, zvýšení zátěže na poskytované sociální služby apod. Přistoupením České republiky do tohoto společenství jistě započala nová epocha hospodářské spolupráce, ale samotný vstup do tohoto největšího světového integračního celku au-

tomaticky nevede k vyřešení problémů trhu práce a nezaměstnanosti, přičemž některé se s postupem času naopak stávají stále markantnějšími a vyžadují tak další přístupy.

Při hodnocení vývoje trhu práce a nezaměstnanosti v České republice a jeho trendů lze pozorovat změny týkající se nabídky i poptávky na trhu práce a identifikovat též důležité související faktory, jako např. strukturální změny v národním hospodářství, růstovou výkonnost ekonomiky, demografické změny u obyvatelstva apod. Podstatné jsou také regionální aspekty trhu práce, pozice rizikových skupin na trhu práce či otázky dlouhodobé nezaměstnanosti, která na evropských trzích práce představuje poměrně výrazný problém.

CÍL A METODIKA

Příspěvek si klade za cíl vyhodnotit poměrně specifický vývoj nezaměstnanosti a trhu práce v České republice, vč. zjištění jejích vývojových trendů a zasažení situace v České republice v této oblasti do širšího mezinárodního kontextu. Zaměřuje se na pracovní trh v České republice se zřetelem na nezaměstnanost vzhledem k dalším zemím Evropské unie a existujícím hospodářským souvislostem. Jedná se o zhodnocení vývoje trhu práce, zaměstnanosti a nezaměstnanosti v České republice v období let 1993–2008, vyhodnocení možných příčin a trendů tohoto vývoje a mezinárodní komparace vybraných charakteristik trhu práce s použitím adekvátních kvantitativních metod.

V příspěvku je zhodnocen vývoj nabídky a poptávky na českém trhu práce v období let 1993–2008 dle dostupných dat Českého statistického úřadu s ohledem na další hospodářské souvislosti, od kterého se již dostáváme k vývoji nezaměstnanosti v České republice. Ten je poté srovnáván s vývojem v dalších zemích EU. Provedené vzájemné mezinárodní srovnání vývoje vybraných ukazatelů zaměstnanosti a nezaměstnanosti v České republice a dalších členských zemích Evropské unie se tak stává jedním ze zdrojů informací o pozici České republiky v Evropské unii. Příspěvek identifikuje některé podstatné aspekty vývoje trhu práce a nezaměstnanosti v České republice a Evropské unii jako celku, naznačeny jsou též trendy dalšího vývoje ve zkoumané oblasti.

Mezinárodní komparace zvolených charakteristik trhu práce je provedena s použitím adekvátních kvantitativních metod. Varazdin, Březinová (2003) poukazuje na širší souvislosti obecného myšlení a závěrů v ekonomii. Analýzu dat popisujících trh práce tedy není možné provést bez pochopení charakteru dat, jejich specifik, a proto je i těmto otázkám věno-

vána patřičná pozornost. Metodologickými otázkami ekonomických analýz se zabýval Dow (1985). V prvotní fázi je nezbytné seznámení s charakterem dat, jejich zdroji, následuje sběr vstupních dat, míra využití kvantitativních metod, zvolení referenčního období apod. Zvolené období 1993–2008 je v některých případech upraveno vzhledem k dostupnosti a srovnatelnosti zpracovávaných dat. Zdrojem dat jsou údaje Českého statistického úřadu, Eurostatu, příp. Evropské komise. Mezinárodní pravidla pro měření nezaměstnanosti vycházejí z metodiky Mezinárodní organizace práce (ILO)¹. Použitý faktografický materiál je zpracován jak pro jednotlivé roky, tak v časových řadách, je provedena analýza a vyhodnocení tendencí vývoje pomocí analytických postupů teorie časových řad, regresní a korelační analýzy a z vícerozměrných metod zvláště shlukové analýzy pro rozdělení sledovaných zemí do shluků s podobnými charakteristikami.

Využití statistických metod v ekonomii popsal Aczel (1989) a Mason, Lind (1990). Zpracování faktografického materiálu vychází z metodologie publikované Hindlsem a kol. (2003), Segerem a kol. (1998), Minaříkem (1995–1996), Dirschedlem, Osteermanem (1994). Ekonometrické základy analýzy vycházejí z prací Griliches a kol. (1992) a Hušek (1998). Pro výpočty a grafické vyjádření výsledků byl využit statistický software UNISTAT 5.11 pro Windows a částečně také Microsoft Excel 2002.

Příspěvek pracuje s trendovými modely, kdy pod vyrovnáním (vyhlazením) časové řady rozumíme její očištění od periodického a nahodilého kolísání. Toto očištění prakticky spočívá v nahrazení empirických (pozorovaných) hodnot y_t hodnotami teoretickými (vyrovnanými). K problému vyrovnání časové řady a tedy určení jejího trendu lze přistoupit různými způsoby. Metoda mechanického vyrovnání je založena na nahrazení empirických hodnot časové řady řadou průměrných hodnot, zpravidla řadou tzv. klouzavých průměrů. Při analytickém vyrovnání je trendový pohyb časové řady chápán a vysvětlován jako spojitá funkce času. Ke stanovení této funkce se využívá metody nejmenších čtverců². Přitom „čas“ je v regresní rovnici reprezentován tzv. časovou proměnnou. Tato metoda má řadu výhod, minimalizuje rozptyl reziduální složky, je numericky výhodná a navazuje na některá kritéria výběru vhodného modelu trendu, která jsou založena na součtu čtverců reziduí. K popisu jednotlivých typů vývoje se používá, pokud je to možné, jednoduchých spojitých trendových funkcí typu polynom (funkce lineární, kvadratická případně vyšší), funkce lomené a funkce exponenciální³.

1 Založena v roce 1919 s cílem prosazovat sociální spravedlnost a mezinárodně uznávaná pracovní práva, od roku 1946 specializovaná organizace OSN.

2 Podmínkou je, aby se jednalo o funkci lineární v parametrech nebo alespoň funkci linearizovatelnou.

3 Dále lze vyjádření trendu použít i funkce složitější, které lze úpravou linearizovat, a skupinu tzv. růstových křivek, které naopak linearizovat většinou nejdou.

Pro stochastickou závislost⁴ je typické, že se projevuje jako více či méně výrazná a opakovatelná tendence, která se však v různém místě a čase realizuje v různé podobě. Je charakteristická variabilitou individuálních případů a projevuje se pod vlivem řady nepozorovaných, různě působících faktorů. Stochastickou závislost číselných znaků označujeme jako korelační závislost. Při této závislosti rozlišujeme závisle a nezávisle proměnnou. Korelační analýza dvou veličin se nazývá párová neboli jednoduchá. Index korelace I_{yx} je charakteristikou těsnosti závislosti proměnných pro libovolný typ regresní funkce (u jednoduché i vícenásobné závislosti proměnných). Vhodnější měřítko pro vyhodnocení těsnosti závislosti mají koeficient determinace r^2 , resp. index determinace I_{yx}^2 . Stonásobek jejich hodnoty vyjadřuje z kolika procent jsou změny hodnoty závisle proměnné Y vysvětlovány hodnotami nezávisle proměnné (proměnných), tj. vypočtenou regresní funkcí.

Z vícerozměrných metod je v příspěvku využita shluková analýza. Výpočet rozděluje jednotky na základě měření jejich „vícerozměrné podobnosti“ do homogenních podsouborů tak, aby ve stejném podsouboru byly zařazeny statistické jednotky navzájem co nejvíce podobné (hodnotami vícerozměrné veličiny), zatímco v rozdílných podsouborech byly statistické jednotky co nejvíce odlišné (hodnotami vícerozměrné veličiny). Využitím shlukové analýzy a dalších kvantitativních metod se zabýval např. Jajuga a kol. (2002). Tato metoda nevyžaduje před výpočtem úpravy souboru dat. Řešitel může zpravidla určit, kolik shluků chce vytvořit. Výhodou je rovněž, že umožňuje zjistit extrémní odchylky naměřených hodnot vícerozměrné veličiny a hodnoty extrémně vybočující statistické jednotky vytvoří po výpočtu samostatný shluk. Shlukovací metod je velké množství⁵. V práci je použita hierarchická shluková analýza⁶, metoda nejvzdálenějšího souseda s euklidovskou mírou měření vzdálenosti. Metoda nejvzdálenějšího souseda určuje vzdálenost shluků vzdáleností dvou nejvzdálenějších objektů z různých shluků. Ta má použití tam, kde objekty tvoří přirozeně oddělené shluky, není vhodná tam, kde jsou tendence k řetězení. Shlukovací hierarchický proces je možno vyjádřit přehlednými dendrogramy a je vhodný pro menší datové soubory využité např. i v tomto příspěvku.

VÝSLEDKY

Analýza trhu práce v České republice po dobu její existence zahrnuje zhodnocení nabídky a poptávky na tomto trhu ve zvoleném referenčním období. Jedná se o vyhodnocení vývoje a identifikaci příčin změn v nabídce na trhu práce, která byla ovlivněna demografickým vývojem i sociálním prostředím i vývoje a příčin změn v poptávce na trhu práce, která byla ovlivněna růstovou výkonností dané ekonomiky, růstem produktivity práce či počtem volných pracovních míst, přičemž na nabídku i poptávku na trhu práce navíc působily i další strukturální vlivy (Palát, 2008).

Trh práce a nezaměstnanost v České republice

Vývoj nabídky na trhu práce byl v České republice významně ovlivněn zásadními demografickými změnami, zejména nástupem silných ročníků narozených koncem sedmdesátých let a později také odchodem dalších silných ročníků do důchodu od roku 2000. Na jejím vývoji se též podílely další sociální a jiné faktory, např. během sledovaného období výrazně rostoucí počty studentů vysokých škol upravují současnou nabídku na trhu práce. Vstup mladých lidí na trh práce je tedy ovlivněn časovým posunem, kdy tyto osoby dále pokračují ve vzdělávání. Dalším faktorem, který hraje svou roli, je dobrovolná neaktivita žen, kdy kromě mateřské dovolené ženy často setrvávají v domácnosti i po jejím uplynutí. Dále se ve výši nabídky na trhu práce projevil posun státem stanovené doby odchodu do důchodu nebo dobrovolné odložení odchodu do důchodu. Vysoký počet osob odcházejících do důchodu v devadesátých letech nabídku na trhu práce snížil, posunutí důchodového věku na počátku tohoto tisíciletí ji pak naopak zvýšilo.

Můžeme tedy shrnout, že od doby vzniku samostatné České republiky až do roku 1999 nabídka práce rostla, protože jak již bylo zmíněno, v tomto období přicházely na trh práce silné ročníky ze 70. a 80. let. Tento růst nabídky práce oslaboval rostoucí počet vysokoškolsky vzdělaných osob a také dřívější odchody do důchodu, především u žen. Od roku 1999 nabídka práce začala klesat, ale její pokles byl pomalejší, než by odpovídalo poklesu osob nově přicházejících na trh práce. Zde se projevil sociální faktory, zejména posunutí důchodového věku. Mezi lety 2001 a 2004 se nabídka práce změnila jen minimálně a od roku 2004 začala znovu růst. Po roce 2004 začal nabídku na trhu práce ovlivňovat také

4 Závislost rozeznáváme pevnou, funkční neboli deterministickou a volnou, statistickou neboli stochastickou, viz Minařík (1996).

5 U hierarchického shlukování existuje systém podmnožin, kde alespoň jedna podmnožina (shluk) se protíná s druhou. To dále můžeme rozdělit na aglomerativní a divizní. U aglomerativního hierarchického shlukování postupným seskupováním vytváříme stromovou strukturu od jednotlivých objektů až po jeden souhrnný shluk, zatímco u divizního vycházíme z počátečního celkového shluku a ten rozdělujeme do hierarchického systému dílčích objektů. Druhý základní typ shlukování představuje shlukování nehierarchické, kdy průniky shluků jsou prázdné a dochází k vytváření disjunktních množin.

6 Mezi základní hierarchické metody patří: metoda nejbližšího souseda, metoda nejvzdálenějšího souseda, centroidní metoda, párová vzdálenost, Wardova metoda.

rostoucí počet cizinců zaměstnaných v České republice, který se na jejím růstu v posledních čtyřech letech zásadní měrou podílel. Nabídka práce tak v roce 2007 opět dosáhla svoji doposud maximální úroveň z roku 1999.

Z hlediska poptávky na trhu práce patří mezi zásadní faktory ovlivňující počet pracovních míst v ekonomice růst výkonnosti ekonomiky. Rychlejší růst HDP by se měl projevit i v pozitivním vývoji zaměstnanosti či poklesem nezaměstnanosti v ekonomice. Analýza empirických dat ovšem toto tvrzení nepotvrzuje, a to zejména pro Českou republiku. „V ČR nebyla na základě provedené analýzy statisticky prokázána korelace mezi mírami nezaměstnanosti (mírou nezaměstnanosti dlouhodobou, krátkodobou i celkem⁷) a růstem reálného HDP, kdy všechny otestované indexy korelace bylo možno označit jako statisticky nevýznamné“ (Palát, 2009). Dlouhodobá nezaměstnanost je zcela specifickým problémem, který nelze dávat do přímé souvislosti s vývojem reálného HDP, korelace však nebyla prokázána ani pro míru nezaměstnanosti krátkodobou. Pro srovnání byla analyzována existence korelace mezi zvolenými charakteristikami také pro země EU25 a zejména pak pro staré členské země, u kterých má tržní hospodářství delší tradici než v České republice či pro další postkomunistické země střední a východní Evropy, které též prošly transformačním obdobím. Provedení této analýzy pro staré členské země opravdu vedlo k odlišným výsledkům. Byla prokázána negativní korelace vývoje přírůstků všech sledovaných měř nezaměstnanosti a růstu reálného HDP, kdy všechny otestované indexy korelace byly statisticky významné na hladině významnosti $\alpha = 0,05$. Tedy u zemí Evropské unie s delší kontinuitou tržního systému hospodářství je možné označit uvedený předpoklad za platný.

Pokud uvažujeme i vliv změn produktivity práce, ten se projevuje protisměrně, tedy s růstem produktivity práce dochází k poklesu počtu pracovních míst nezbytných pro tvorbu daného HDP. Přestože se počet volných pracovních míst v posledních několika letech stále zvyšoval, problémy s nezaměstnaností z důvodu strukturálního či regionálního nesouladu nabídky a poptávky na trhu práce přetrvávaly. Pokud jde o konkrétní vývoj poptávky na trhu práce v ČR, lze konstatovat, že přibližně do roku 1996 spolu s růstem HDP rostla, po tomto roce došlo k jejímu prudkému poklesu, který trval až do roku 1999. Mezi lety 1996 a 1999 poklesla celkem o více než 250tis. osob. Příčinou nebyl jen propad HDP, ale zejména důsledek prohloubení transformace,

kteř vedly k růstu efektivity vynakládaných prostředků a poklesu zaměstnanosti zároveň s růstem produktivity práce. Po tomto období byl její vývoj již poměrně stabilní a nedocházelo k výraznějšímu úbytku ani přírůstku pracovních míst. Rostl HDP, rostla i produktivita práce a nedocházelo k významným změnám v poptávce na trhu práce. Přes růst HDP a poměrně výrazný příliv přímých zahraničních investic v ekonomice ve sledovaném období po dlouhou dobu nedocházelo k dostatečné tvorbě nových pracovních míst a výraznému snižování nezaměstnanosti. Především zahraniční firmy přicházející do České republiky dosahují často vyšší produktivity práce než firmy domácí a jejich působení nemusí vždy vést ke snížení nezaměstnanosti. Dalším ze strukturálních faktorů je nižší podíl sektoru malých a středních podniků v některých odvětvích našeho hospodářství. Ty mají, podobně jako služby, často také nižší produktivitu práce a tedy jejich nižší podíl na národním hospodářství může působit na nižší poptávku na trhu práce. Po odrazu od pomyslného dna v roce 2004 opět začal počet pracovních míst výrazněji růst. Díky nastolenému tempu růstu dosáhla poptávka na trhu práce v roce 2006 znovu své úrovně z roku 1993 a v dalších dvou letech pak ještě dále rostla. Její růst se zastavil až s dopady počínající finanční a ekonomické krize v roce 2008.

Situace na trhu práce byla během sledovaného období ovlivňována také změnami ve struktuře národního hospodářství. Pokles zaměstnanosti v průmyslu během transformace ekonomiky vyvolaný především vývojem v odvětvích těžby, hutnictví, strojírenství a v odvětví spotřebního průmyslu (zejména textilního), měl své nepříznivé dopady v regionech s koncentrací těchto výrobní. Ke značnému poklesu zaměstnanosti došlo také v zemědělství, především při jeho transformaci a privatizaci, ale také jako důsledek snižování zemědělské produkce při vyrovnávání nabídky s poptávkou obyvatel nebo z důvodu vnějších faktorů. Jen určitý díl osob odcházejících ze zemědělství a průmyslu byl absorbován terciálním sektorem a dnes patříme mezi země s velmi nízkým podílem zaměstnanosti v zemědělství⁸. Při komparaci s rozvinutými zeměmi západní Evropy existuje v ČR velmi vysoký podíl zaměstnanosti v průmyslu a relativně nižší podíl v sektoru služeb. V sekundárním sektoru (průmysl, stavebnictví) činil v ČR v posledním čtvrtletí roku 2008 uvedený podíl 40,3%, což o téměř polovinu převyšuje průměr EU15 a 56,5% připadá na všechna odvětví služeb včetně dopravy (tedy sektor terciální), což

7 Ukazatele dlouhodobé míry nezaměstnanosti a nezaměstnanosti celkem jsou publikovány ČSÚ, příp. Eurostatem. Jedná se o tzv. obecnou míru nezaměstnanosti. Krátkodobá míra nezaměstnanosti byla pro potřeby analýzy dopočtena jako rozdíl mezi dlouhodobou a celkovou mírou nezaměstnanosti.

8 Podíl zaměstnanosti v primárním sektoru (zemědělství, lesnictví, chov ryb) v České republice činil v posledním čtvrtletí roku 2008 pouze 3,2%.

naopak představuje hodnotu vysoce podprůměrnou. Přesto právě terciární sektor a tzv. kvartér⁹ jsou do budoucna velmi perspektivními sektory. Konkrétně je z hlediska odvětvové struktury národního hospodářství v ČR podstatný vysoký podíl (zejm. zpracovatelského) průmyslu na zaměstnanosti a samozřejmě tedy i na tvorbě HDP. Uvedený podíl navíc v posledních letech výrazně rostl, což s sebou nese i nemalá rizika (související s jednostrannou orientací ekonomiky), která se v souvislosti se současnou krizí postupně naplňují.

Z důsledků změn na trhu práce, tedy dle vývoje nabídky na trhu práce na jedné straně, poptávky na trhu práce na straně druhé a dalších souvisejících faktorů, lze usuzovat na výsledné změny v nezaměstnanosti. Je možno uvést několik fází vývoje nezaměstnanosti v České republice ve sledovaném období. Do roku 1996 nezaměstnanost zcela nepatrně klesá. I silné ročníky vstupující v tomto období na trh práce ještě relativně snadno nacházejí práci, transformace dosud není dokončena a produktivita práce je relativně nízká. V roce 1996 je dosahována poměrně nízká nezaměstnanost. Od tohoto roku do roku 1999 se prudce zvyšuje mezera mezi nabídkou a poptávkou na trhu práce. Nabídka na trhu práce pak dále roste, ale poptávka se až do roku 1999 značně snižuje. To se projevuje výrazným nárůstem nezaměstnanosti až na maximální hodnoty v letech 1999 a 2000. Poté se v dalších letech nezaměstnanost snižuje, což souvisí i s postupným poklesem nabídky na trhu práce, která se následně mezi roky 2001 a 2004 stabilizuje. Poptávka na trhu práce je v tomto období také poměrně stabilní. Od roku 2004 se nabídka na trhu práce zejména díky rostoucímu počtu cizinců zaměstnaných v ČR zvyšovala, poptávka na trhu práce rostla ale mnohem rychlejším tempem. Tento postupně se zlepšující trend vývoje poptávky na trhu práce se po roce 2004 pomalu začíná odrážet i na vývoji nezaměstnanosti, která pozvolna klesala až na 4,4% v roce 2008. Výše zmíněné demografické faktory mohou tlačit na pokles nabídky na trhu práce. Poptávku na trhu práce a související pokles nezaměstnanosti by mohla podpořit podpora malého a středního podnikání, růst podílu služeb v národním hospodářství, reformy řešící problematiku trhu práce a nezaměstnanosti a odstraňování regionálních rozdílů (Palát, 2008). V souvislosti s příznaky světové finanční a ekonomické krize se již koncem roku 2008 zastavil růst poptávky po práci (což bylo zpočátku vysvětlováno zejména sezonními vlivy). Výrazného pádu se však poptávka po práci dočkala až v roce následujícím. To se projevilo v současném nárůstu nezaměstnanosti, která vystoupala velmi blízko ke svým maximálním hodnotám z přelomu tisíciletí a její vývoj nyní souvisí

zejména s rychlostí, s jakou bude odeznívat krize ve světě, zejm. ve vyspělých zemích západní Evropy a USA.

Vývoj nezaměstnanosti v zemích EU

Nezaměstnanost v Evropské unii vykazuje podstatné rozdíly mezi jednotlivými členskými státy. Některé země dosahují dlouhodobě nízkou nezaměstnanost, jiné se naopak trvale potýkají s vyšší mírou nezaměstnanosti, což poukazuje i na výrazné strukturální či institucionální odlišnosti trhů práce jednotlivých zemí. V důsledku dlouhodobého úpadku některých odvětví a regionů docházelo ke vzniku strukturální nezaměstnanosti a míra nezaměstnanosti se v Evropské unii ve sledovaném období pohybovala na poměrně vysoké úrovni. Kromě opatření národních vlád se problematiku podpory a rozšíření regionální a sektorové mobility v rámci celé EU snaží řešit i Evropská Komise. Ze základních nástrojů lze jmenovat podporování rekvalifikačních programů, usnadnění pracovní migrace, či lepší informovanost pracovníků o aktuální poptávce po práci v různých zemích EU. Tuto strategii uplatňuje po svém vstupu do tohoto uskupení i Česká republika.

Během období dvanácti let až do roku 2008 se v zemích EU15 míra nezaměstnanosti snížila míra v průměru o více než jednu třetinu.¹⁰ Nejnížší hodnoty tohoto ukazatele na konci sledovaného období vykazovaly v EU15 Dánsko, Nizozemí, Irsko, Lucembursko či Spojené království, naopak nejvyšší hodnoty nezaměstnanosti vykázalo Španělsko. V Německu nezaměstnanost dosáhla svého vrcholu v roce 2006 a klesala až do konce sledovaného období. Německá nezaměstnanost je silně regionálně diferencovaná a postihuje v nejvyšší míře spolkové země na východě Německa.

Ze zemí EU15 vykazují jedny z nejnižších hodnot nezaměstnanosti a vysoké hodnoty zaměstnanosti Spojené království, Irsko, příp. Lucembursko. Tyto země nabízejí dobré podmínky pro rozvoj podnikání a příliv zahraničního kapitálu, což s sebou během sledovaného období neslo další pracovní místa a růst zaměstnanosti. Irsko, které je také velmi otevřeno vstupu zahraničního kapitálu, se tak během posledních dvaceti let dostalo z pozice jedné z nejchudších zemí západní Evropy do pozice evropského tygra. Ovšem tvrdé dopady současné finanční krize se v Irsku projeví s jistým předstihem oproti zbytku Evropy a je to znát i na irské míře nezaměstnanosti za rok 2008. Podobný zvrat ve vývoji nezaměstnanosti je zřejmý i ve Španělsku.

V rámci celé Evropské unie patřily mezi země s vysokou mírou nezaměstnanosti během většiny (či celého) sledovaného období zejména Polsko, Slo-

9 Pokud bývá samostatně vyčleněn, pak zahrnuje vyšší a kvalifikačně náročnější služby (věda, výzkum, školství, zdravotnictví, peněžnictví, pojišťovnictví, služby pro podniky, nemovitosti) a v terciárním sektoru poté zůstanou zahrnutý obchod, pohostinství, ubytování, doprava, zásobování a osobní služby.

10 až na 7,1% v roce 2008

vensko, Bulharsko, země Pobaltí či Španělsko a Itálie. Propastný rozdíl oproti státům s nízkou nezaměstnaností, jako např. Dánsku, Švédsku a Velké Británii, může být v některých případech důsledkem existence vysoké strukturální nezaměstnanosti, svou roli hrají též nedokonalosti fungování jednotného vnitřního trhu. Osoby hledající práci z postižených regionů se nestěhují do regionů, kde je poptávka po práci vysoká. Důvodem jsou zejména neustále trvající jazykové a informační bariéry. Vysoké procento obyvatel Evropské unie stále neví, kde a jaká práce je poptávána (informační bariéra) nebo neovládá jazyk země, kde by se o zaměstnání mohli ucházet (jazyková bariéra). V rámci Evropské unie migruje za prací přes hranice členských států jen mizivé procento z celkového počtu ekonomicky aktivního obyvatelstva ročně. Tento stav jen podporuje trvalý růst dlouhodobé nezaměstnanosti v některých zemích, např. ve Španělsku či v Itálii. Na druhé straně oblasti dynamického rozvoje (jižní Anglie, Nizozemí) postrádaly velké množství kvalifikované pracovní síly.

Vedle nedostatečného pohybu pracovníků napříč Evropou je dalším velkým problémem z pohledu strukturální nezaměstnanosti kvalifikační nesoulad nabídky práce s poptávkou, na což musí pružně reagovat vzdělávací systém (vč. celoživotního vzdělávání). Rizikové skupiny na trhu práce zahrnují v zemích Evropské unie především tyto kategorie osob: občané s nízkou kvalifikací, ženy s malými dětmi, občané se zdravotním postižením, občané nad 50 let věku, absolventi škol a mladí lidé bez praxe. Nejrizikovější kategorii představují skupiny osob, u kterých se zároveň objevuje více různých handicapů (např. mladiství s nízkou kvalifikací). Zásadní handicap na trhu práce ale představuje nízké dosažené vzdělání. Dlouhodobější pohled na hospodářské charakteristiky zemí EU po jejich vstupu do tohoto společenství poukazuje na růst výkonnosti ekonomiky (dle výše HDP), životní úrovně (rostoucí spotřeba domácností) a pokles nezaměstnanosti a inflace. Můžeme konstatovat, že míra nezaměstnanosti ve většině nových členských zemí skutečně vykázala po vstupu do EU pokles, a to často velmi znatelný. V současnosti probíhající krize tento pozitivní trend během několika měsíců zcela obrací, a tak nezbývá než doufat, že již brzy dosáhne svého dna, a že současný nárůst nezaměstnanosti nebude dlouhodobějšího charakteru.

Komparativní analýza měř zaměstnanosti a nezaměstnanosti

V České republice byla přibližně až do počátku druhé poloviny 90. let míra nezaměstnanosti velmi nízká. Od počátku transformace až do roku 1997 se pohybovala jen mezi 3 až 4%. Příčiny srovná-

telně velmi nízkých hodnot míry nezaměstnanosti v tomto období lze spatřovat ve specifické, tzv. „české cestě“ privatizace, která vedla k oddálení restrukturalizace ekonomiky a projevovala se dočasně nižší nezaměstnaností než v jiných transformujících se ekonomikách. Ve stejném období i tehdejší země Evropské unie dosahovaly velmi vysoké hodnoty nezaměstnanosti (v průměru přes 10%, u některých členských zemí i okolo 20%). Míra nezaměstnanosti v České republice rostla postupně a na rozdíl od většiny dalších nových členských zemí dosáhla průměru EU15 až v roce 1999. V následujících dvou letech ho poté dočasně i mírně překročila¹¹. Na přelomu tisíciletí se již nezaměstnanost v tehdejších zemích Evropské unie výrazněji snižovala, kdežto míra nezaměstnanosti v České republice poměrně značně narostla. To bylo ovlivněno zejména postupující restrukturalizací české ekonomiky, která byla urychlena i v důsledku hospodářské deprese v letech 1997–1998, kterou nastartovala tehdejší měnová krize. Společný problém představovala v České republice i v Evropské unii ve sledovaném období strukturální nezaměstnanost.

Ve srovnání s ostatními zeměmi ve střední Evropě byl trh práce v České republice charakterizován nižším poklesem zaměstnanosti v počátečním období transformace. V roce 1997 byla celková zaměstnanost v České republice pouze o 7,6% nižší než v roce 1989, zatímco např. v Maďarsku pokles celkové zaměstnanosti dosáhl 27,2%. Pokles zaměstnanosti v naší zemi se převážně týkal odchodu ze zaměstnání u pracujících důchodců, předčasných odchodů do důchodu a poklesu zaměstnanosti žen. Určitá část pracovních sil uvolněných ze sekundárního sektoru byla také absorbována v dříve silně poddimenzovaném terciálním sektoru. Tedy můžeme opět konstatovat, že v důsledku opožděné restrukturalizace podnikové sféry docházelo v České republice na rozdíl od většiny zemí střední a východní Evropy k dramatičtějšímu snížení zaměstnanosti až od roku 1998.

Po roce 2000 se míra nezaměstnanosti v České republice držela přibližně na hodnotách okolo 8%. Lze tedy říci, že poměrně uspokojivý hospodářský růst v České republice (s výjimkou deprese v letech 1997–1998) byl provázen zvyšováním či později několikaletou stagnací míry nezaměstnanosti. Potvrzovalo to skutečnost, že přestože se již začala objevovat rostoucí poptávka po nedostatkově kvalifikované pracovní síle, přetrvával problém regionální a strukturální nezaměstnanosti. Teprve po hospodářském oživení v roce 2005 se s jistým zpožděním objevil sílící klesající trend míry nezaměstnanosti, který vyvrcholil v roce 2008, kdy dosáhla přibližně poloviční hodnoty (oproti roku 2004). Tento pozitivní vývoj byl smazán během několika měsíců uvedeného

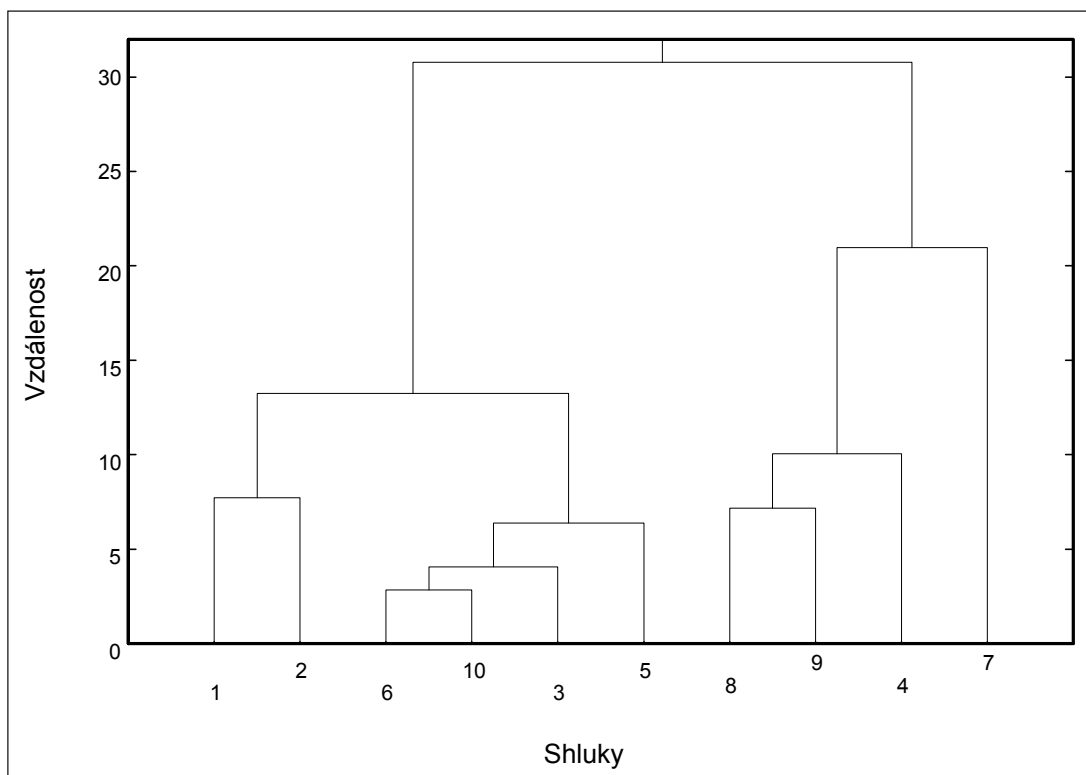
11 Obecná míra nezaměstnanosti se v České republice trvale pohybovala pod průměrem rozšířené EU a s výjimkou let 1999–2001 a 2004 též pod průměrem zemí EU15.

roku v souvislosti s dopady světové finanční a hospodářské krize.¹²

Příčin značných rozdílů v míře nezaměstnanosti v České republice a v ostatních nových členských zemích Evropské unie, zejména v zemích střední a východní Evropy, které během sledovaného období také prošly transformací, je více. A to jak na straně nabídky, tak i na straně poptávky po pracovní síle. Šlo např. o odlišnou odvětvovou strukturu výroby v České republice s relativně nízkým podílem zemědělství, velký potenciál zaměstnanosti ve službách i průmyslu, příliv zahraničních investic do země, rozvoj malých a středních podniků i rychle vznikající podnikatelské klima, vzdělanou pracovní sílu a její značnou adaptabilitu či umírněné mzdové požadavky zaměstnanců.

Míra zaměstnanosti v ČR se v roce 2008 pohybovala kolem průměru EU (66,6%). Během sledovaného období docházelo též k růstu produktivity práce, která u nás v roce 2008 dosáhla 73,2% průměru EU27¹³. Obecná míra nezaměstnanosti v ČR v posledních několika letech klesala až na 4,4% v roce 2008, tedy přes dvě a půl procentního bodu pod průměrem celé Evropské unie.

Z hlediska pohlaví k nízké míře nezaměstnanosti v ČR přispívá zejména nízká nezaměstnanost mužů. U žen byla ve sledovaném období míra nezaměstnanosti trvale vyšší než u mužů (cca o 3%). Stejně jako Česká republika, také většina dalších členských zemí vykazuje znatelně vyšší míru nezaměstnanosti v kategorii žen. Pro vyhodnocení měř zaměstnanosti a nezaměstnanosti mužů a žen ve členských zemích EU byla použita shluková analýza. Výpočet rozděljuje jednotky na základě měření jejich „vícerozměrné podobnosti“ do homogenních podsouborů. Na Obr. 1 je uveden dendrogram pro zaměstnanost a nezaměstnanost mužů a žen pro rok 2006 v nových členských zemích EU. Výsledky rozdělují země na dva velké shluky: (1) ČR, Kypr, Lotyšsko, Slovinsko, Estonsko, Litva; (2) Polsko, Slovensko, Maďarsko, Malta. Českou republiku můžeme ve výsledných dendrogramech pro nové členské země nalézt ve společném shluku se Slovinskem či Kyprem, tedy zeměmi, které vykazovaly velmi podobné hodnoty sledovaných charakteristik. Výsledky opakovaně provedené shlukové analýzy v různých letech poukazují na přibližování míry zaměstnanosti a nezaměstnanosti mezi novými členskými zeměmi EU.

1: Dendrogram pro zaměstnanost a nezaměstnanost mužů a žen v následujících členských zemích Evropské unie (rok 2006): 1 – Česká republika, 2 – Kypr, 3 – Estonsko, 4 – Maďarsko, 5 – Litva, 6 – Lotyšsko, 7 – Malta, 8 – Polsko, 9 – Slovensko, 10 – Slovinsko

12 Již v dubnu 2009 dosáhla registrovaná míra nezaměstnanosti v ČR 7,9%, harmonizovaná míra nezaměstnanosti publikovaná Eurostatem v tomto měsíci činila 5,7%.

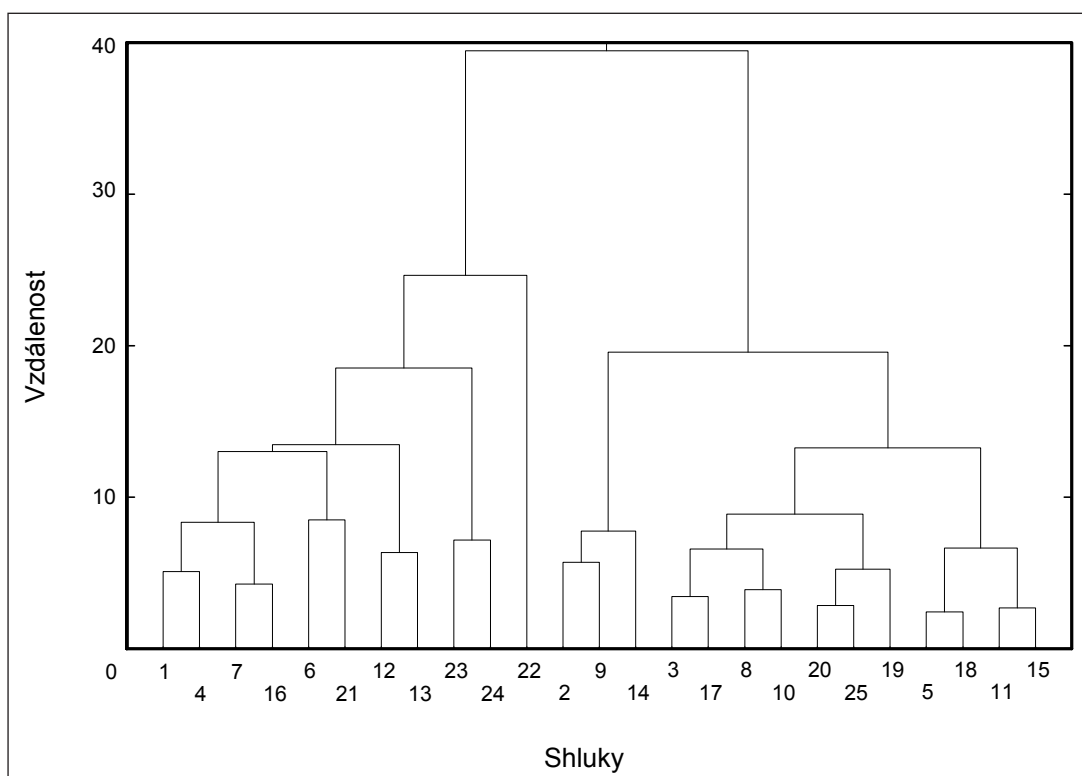
13 Jedná se o předběžný údaj zveřejněný Eurostatem.

Jak si Česká republika či další nové členské země v tomto ohledu stály vzhledem k zemím EU15, bylo zjištěno vyhodnocením dalších zpracovaných dendrogramů. Ty tedy zahrnují jak nové, tak i staré členské země EU. Zatímco v roce 2000 vytvořily nové členské země, resp. jejich většina, samostatný shluk, tak z výsledků dendrogramu pro rok 2002 je již zřejmé, že se nové členské země částečně zařadily do shluků společně se zeměmi EU15. V rámci nich ovšem opět zformovaly poměrně samostatnou podskupinu, do níž ze zemí EU15 spadají opět pouze Řecko, Španělsko a Itálie. Nejblíže Česká republika v roce 2000 s ohledem na analyzované ukazatele měla k Německu, s nímž poté vytvořila nejužší shluk i v roce 2002. Celkově se míry zaměstnanosti a nezaměstnanosti v nových členských zemích v roce 2002 stále pohybovaly nad průměrem EU15, ale přesto se další nové členské země již zařadily do shluků společně se starými zeměmi. Tedy kromě Polska a Slovenska, které vytvořily zcela samostatný shluk.

Obr. 2 prezentuje dendrogram pro zaměstnanost a nezaměstnanost mužů a žen pro rok 2006 ve sledovaných členských zemích Evropské unie. Na základě vyhodnocení dendrogramu pro rok 2006 lze konstatovat, že již došlo k úplnému „promíšení“ sta-

rých a nových členských zemí ve zjištěných shlucích. Pozice České republiky s ohledem na dané ukazatele pak byla dle výsledků tohoto dendrogramu nejblíže Lucembursku, Francii a Belgii.

Ze závěrů shlukové analýzy je zřejmé, že mezi novými a starými členskými zeměmi Evropské unie postupně dochází k přibližování měr zaměstnanosti a nezaměstnanosti. Nejvýraznější rozdíly v nezaměstnanosti u mužů a žen lze sledovat u většiny zemí jižní Evropy (v Řecku, Španělsku či Itálii). Mezi země s tradičně nejnižšími rozdíly v míře nezaměstnanosti mužů a žen patří zejména skandinávské země (Švédsko, Finsko, Dánsko) a Velká Británie, dále pak země Pobaltí (Litva, Lotyšsko a Estonsko) a Rumunsko. V případě Velké Británie, Irska, zemí Pobaltí a Rumunska byla dokonce míra nezaměstnanosti žen dlouhodobě spíše mírně nižší než v kategorii mužů. Průměrná míra nezaměstnanosti žen v Evropské unii v roce 2008 činila 7,5%, zatímco u mužů o necelé procento méně. Ženy se obecně na evropských trzích práce převážně uplatňují hůře než muži. Přes nepoměr v mírách nezaměstnanosti žen a mužů je zřejmý jistý posun i v této oblasti a tempo poklesu nezaměstnanosti žen za sledované období je podstatně rychlejší než v kategorii mužů.¹⁴

2: Dendrogram pro zaměstnanost a nezaměstnanost mužů a žen (rok 2006) ve dvaceti pěti zemích EU. 1 – Belgie, 2 – Dánsko, 3 – Finsko, 4 – Francie, 5 – Irsko, 6 – Itálie, 7 – Lucembursko, 8 – Německo, 9 – Nizozemsko, 10 – Portugalsko, 11 – Rakousko, 12 – Řecko, 13 – Španělsko, 14 – Švédsko, 15 – Spojené království, 16 – Česká republika, 17 – Estonsko, 18 – Kypr, 19 – Litva, 20 – Lotyšsko, 21 – Maďarsko, 22 – Malta, 23 – Polsko, 24 – Slovensko, 25 – Slovinsko

14 V roce 2006 byl ještě rozdíl ve výši míry nezaměstnanosti mezi těmito dvěma kategoriemi dvouprocentní.

Přestože je již možné vysledovat mírně pozitivní trend, postupné vyrovnávání rozdílů mezi pohledy na trzích práce v Evropské unii je dlouhodobého charakteru.

DISKUSE

Vývoj hospodářských, demografických a jiných charakteristik v České republice má své zřetelné dopady na trh práce a nezaměstnanost. Počet obyvatelstva v České republice spíše stagnuje a populace stárne. Současná průměrná délka života nyní dosahuje evropských průměrů. Počet obyvatelstva se v posledních letech zvýšil až na necelých 10,5 milionů, ovšem z převážné části se na tom podílel pouze příliv cizinců. Česká ekonomika v posledních několika sledovaných letech výrazně rostla a země zažívala vysoký příliv zahraničních investic. Růst HDP se tři roky pohyboval okolo 6% (před propadem v roce 2008 na 3,2%) a hodnota HDP na jednoho obyvatele dle PPS již loni dosáhla přes 81% průměru Evropské unie.

V následujícím období se bude míra nezaměstnanosti vyvíjet dle aktuálního vývoje světové finanční a hospodářské krize. Koncem roku 2008 již finanční krize přerostla v recesi v zemích eurozóny a České republika jako malá otevřená ekonomika samozřejmě nezůstala ušetřena. Český hospodářský růst začal vzhledem k dopadům šířící se finanční krize zpomalovat už koncem roku a v prvním čtvrtletí roku 2009 se strmě propadl o 3,4%. Nevyhnutelný nástup recese české ekonomiky v závislosti na hospodářském vývoji v dalších evropských ekonomikách s sebou nese riziko dalšího nárůstu nezaměstnanosti¹⁵.

V delším časovém horizontu (po případném odeznění současné finanční krize či z ní vyplývající recese) lze sice očekávat opětovné snížení míry nezaměstnanosti, to bude ale velmi pozvolné a bude reagovat na aktuální hospodářskou situaci. Stávající problémy strukturální nezaměstnanosti zůstávají aktuální a mohou se ještě dále zvýšit. Směrem k růstu zaměstnanosti by měl po odeznění krize působit hlavně obnovený mírný hospodářský růst. Podpořila by ho také podpora a další rozvoj malého a středního podnikání, vytvářející nová pracovní místa. Co se týče budoucího přílivu zahraničních investic, pokud to budou investice do technologicky náročnějších výrob s vysokou produktivitou práce, bude tím samozřejmě limitován i počet nově vzniklých pracovních míst.

Enormní podíl automobilového průmyslu (vč. navazujících odvětví) v českém hospodářství představuje významný rizikový faktor pro českou zaměst-

nanost i hospodářský růst. Tato odvětví jsou velmi citlivá na známky recese nejen v domácí ekonomice, ale zejména v zemích, kam automobily směřují. Proto tato na evropské poměry vysoká závislost¹⁶ může přes dosavadní „předkrizové“ pozitivní dopady pro zaměstnanost i hospodářský růst představovat v tomto ohledu značná rizika¹⁷.

Jmenujme nyní některá další možná rizika. I pokud by se míra nezaměstnanosti v ČR a EU i nadále udržela na stávajících hodnotách (což není pravděpodobné), problémem zůstává dlouholetý vysoký stav dlouhodobé nezaměstnanosti, který bude umocněn důsledky nastalé recese a strukturálních změn v hospodářství. Nezaměstnaných déle než rok zůstává více než polovina z jejich celkového počtu. Problémem je zejména dlouhodobá nezaměstnanost absolventů a osob v předdůchodovém věku a také regionální rozdíly, které by se ale měly v budoucnu snižovat. Z hlediska vzdělání jsou dlouhodobou nezaměstnaností nejvíce ohroženy skupiny osob se střední školou bez maturity či se základním vzděláním.

Významnou roli pro zlepšení situace na trhu práce hraje též podpora podnikání. Již zmíněné malé a střední podnikání si zasluhuje vyšší pozornost, kdy vytváření vhodných podmínek pro malé a střední podniky umožní zvyšování počtu pracovních míst. Snaha v této oblasti by měla směřovat k odstraňování administrativních a jiných překážek, které malé a střední podnikání komplikují a finančně i časově zatěžují (zrychlení zápisu do obchodního rejstříku, zrychlení konkurzního řízení, práce soudů, výše daní z příjmu apod.) Některé zmíněné kroky se nyní již postupně naplňují.

Také systém vzdělávání se musí přizpůsobit současným potřebám a požadavkům trhu práce. U nezaměstnanosti platí vztah: čím vyšší dosažené vzdělání, tím nižší míra nezaměstnanosti v dané kategorii. Předcházet nezaměstnanosti lze díky odpovídající přípravě studentů na budoucí povolání, podpoře zatím zanedbávaného celoživotního vzdělávání a zvyšování kvalifikace zaměstnanců v průběhu pracovního procesu. Nedostatečné je též jazykové vybavení, znalost informačních a komunikačních technologií, především u pracovníků středního a vyššího věku. Důležitá, a přesto opomíjená, je vzájemná spolupráce podniků, škol, univerzit, výzkumných pracovišť. Hodnota výdajů na výzkum a vývoj je v České republice ve srovnání s průměrem Evropské unie v současnosti stále velmi nízká a činí jen 1,4% HDP, země čelí „úniku mozků“ v některých vysoce kvalifikovaných profesích.

15 Stagnace vývoje registrované míry nezaměstnanosti v dubnu a květnu letošního roku (shodně 7,9%) podává mylnou naději na zvrát v současném vývoji ekonomiky. Je ovšem třeba mít na paměti, že v tomto období sezonní vlivy tlačí nezaměstnanost směrem dolů a nezaměstnanost v jiných letech v tomto období spíše klesala.

16 Vyšší je ještě na Slovensku.

17 Do problémů s přílišnou závislostí na automobilovém průmyslu se již v minulosti dostala např. Belgie, kterou v 80. letech hromadně opouštěli výrobci automobilů z důvodů docílení nižších výrobních nákladů.

ZÁVĚR

V příspěvku byl zhodnocen poměrně specifický vývoj trhu práce s důrazem na nezaměstnanost v České republice v kontextu hospodářského vývoje v období let 1993–2008, vč. mezinárodní komparace vybraných charakteristik trhu práce. Sledovány byly zejména nejdůležitější příčiny změn nabídky na trhu práce, které závisejí i na demografickém vývoji či sociálním prostředí a příčiny změn poptávky na trhu práce, které jsou ovlivněny růstovou výkonností dané ekonomiky, růstem produktivity práce či počtem volných pracovních míst.

Na základě vývoje nabídky a poptávky na trhu práce jsme se dostali k výsledným změnám v nezaměstnanosti v České republice. Do roku 1996 nezaměstnanost zcela nepatrně klesala. I silné ročníky vstupující v tomto období na trh práce ještě relativně snadno nacházely práci, transformace ještě nebyla dokončena a produktivita práce byla relativně nízká. V roce 1996 byla dosahována poměrně nízká nezaměstnanost. Od tohoto roku do roku 1999 se prudce zvýšila mezera mezi nabídkou a poptávkou na trhu práce. Nabídka na trhu práce pak dále rostla, ale poptávka se až do roku 1999 značně snižovala. To se projevilo výrazným nárůstem nezaměstnanosti až na maximální hodnoty v letech 1999 a 2000. Poté se v dalších letech nezaměstnanost snižovala, což souvisí i s postupným poklesem nabídky na trhu práce, která se následně mezi roky 2001 a 2004 stabilizovala. Poptávka na trhu práce byla v tomto období také poměrně stabilní.

Od roku 2004 se nabídka na trhu práce zejména díky rostoucímu počtu cizinců zaměstnaných v ČR zvyšovala, poptávka na trhu práce rostla ale mnohem rychlejším tempem. Tento postupně se zlepšující trend vývoje poptávky na trhu práce se po roce 2004 postupně začal odrážet i na vývoji nezaměstnanosti, která pozvolna klesala až na 4,4% v roce 2008. Zmíněné demografické faktory mohou tlačit na pokles nabídky na trhu práce. Poptávku na trhu práce a související pokles nezaměstnanosti by mohla podpořit podpora malého a středního podnikání, růst podílu služeb v národním hospodářství, reformy řešící problematiku trhu práce a nezaměstnanosti a odstraňování regionálních rozdílů. V souvislosti s příznaky světové finanční a ekonomické krize se již koncem roku 2008 zastavil růst poptávky po práci (což bylo zpočátku vysvětlováno zejména sezonními vlivy). Výrazného pádu se však poptávka po práci dočkala až v roce následujícím. To se projevilo v současném nárůstu nezaměstnanosti, která vystoupala velmi blízko ke svým maximálním hodnotám z přelomu tisíciletí a její řešení nyní souvisí zejména s rychlostí, s jakou bude odeznívat uvedená krize ve světě, zejm. ve vyspělých zemích západní Evropy a USA.

V rámci Evropské unie vykazuje nezaměstnanost podstatné rozdíly mezi jednotlivými členskými státy. Některé země ve sledovaném období dosahovaly dlouhodobě nízkou nezaměstnanost, jiné se naopak trvale potýkaly s vyšší mírou nezaměstnanosti, což poukazuje i na výrazné strukturální či institucionální odlišnosti trhů práce jednotlivých zemí. V důsledku dlouhodobého úpadku některých odvětví a regionů docházelo ke vzniku strukturální nezaměstnanosti a míra nezaměstnanosti se v Evropské unii ve sledovaném období pohybovala na poměrně vysoké úrovni. Kromě opatření národních vlád se problematiku podpory a rozšíření regionální a sektorové mobility v rámci celé EU snaží řešit i Evropská Komise. Ze základních nástrojů lze jmenovat podporování rekvalifikačních programů, usnadnění pracovní migrace či lepší informovanost pracovníků o aktuální poptávce po práci v různých zemích EU. Tuto strategii uplatňuje po svém vstupu do tohoto uskupení i Česká republika.

Během období dvanácti let až do roku 2008 se v zemích EU15 míra nezaměstnanosti snížila míra v průměru o více než jednu třetinu. Nejnížší hodnoty tohoto ukazatele na konci sledovaného období vykazovaly v EU15 Dánsko, Nizozemí, Irsko, Lucembursko či Spojené království, naopak nejvyšší hodnoty nezaměstnanosti vykázalo Španělsko. V Německu měla nezaměstnanost dosáhla svého vrcholu v roce 2006 a klesala až do konce sledovaného období. Německá nezaměstnanost je silně regionálně diferencovaná a postihuje v nejvyšší míře spolkové země na východě Německa. Ze zemí EU15 vykazovaly jedny z nejnižších hodnot nezaměstnanosti a vysoké hodnoty zaměstnanosti Spojené království, Irsko, příp. Lucembursko. Tyto země během sledovaného období nabízely dobré podmínky pro rozvoj podnikání a příliv zahraničního kapitálu, což s sebou neslo další pracovní místa a růst zaměstnanosti. Irsko, které je také velmi otevřeno vstupu zahraničního kapitálu, se tak během posledních dvaceti let dostalo z pozice jedné z nejhudších zemí západní Evropy do pozice evropského tygra. Ovšem tvrdé dopady současné finanční krize se v Irsku projeví s jistým předstihem oproti zbytku Evropy a je to znát i na irské míře nezaměstnanosti za rok 2008. Podobný zvrat ve vývoji nezaměstnanosti je v roce 2008 zřejmý i ve Španělsku.

V rámci celé Evropské unie patřily mezi země s vysokou mírou nezaměstnanosti během většiny (či celého) sledovaného období zejména Polsko, Slovensko, Bulharsko, země Pobaltí či Španělsko a Itálie. Propastný rozdíl oproti státům s nízkou nezaměstnaností, jako např. Dánsko, Švédsko a Velké Británii, může být v některých případech důsledkem existence vysoké strukturální nezaměstnanosti, svou roli hrají též nedokonalosti fungování jednotného vnitřního trhu. Osoby hledající práci z postižených regionů se nestěhují do regionů, kde je poptávka po práci vysoká. Důvodem jsou zejména neustále trávající jazykové a informační bariéry. V rámci Evropské unie migruje za prací přes hranice

členských států jen mizivé procento z celkového počtu ekonomicky aktivního obyvatelstva ročně. Tento stav jen podporuje trvalý růst dlouhodobé nezaměstnanosti v některých zemích, např. ve Španělsku či v Itálii. Na druhé straně oblasti dynamického rozvoje (jižní Anglie, Nizozemí) postrádaly velké množství kvalifikované pracovní síly.

Vedle nedostatečného pohybu pracovníků napříč Evropou je dalším velkým problémem z pohledu strukturální nezaměstnanosti kvalifikační nesoulad nabídky práce s poptávkou, na což musí pružně reagovat vzdělávací systém (vč. celoživotního vzdělávání). Rizikové skupiny na trhu práce zahrnují v zemích Evropské unie především tyto kategorie osob: občané s nízkou kvalifikací, ženy s malými dětmi, občané se zdravotním postižením, občané nad 50 let věku, absolventi škol a mladí lidé bez praxe. Nejrizikovější kategorii představují skupiny osob, u kterých se zároveň objevuje více různých handicapů (např. mladiství s nízkou kvalifikací). Zásadní handicap na trhu práce ale představuje nízké dosažené vzdělání.

Dlouhodobější pohled na hospodářské charakteristiky zemí EU po jejich vstupu do tohoto společenství poukazuje na růst výkonnosti ekonomiky (dle výše HDP), životní úrovně (rostoucí spotřeba domácností) a pokles nezaměstnanosti a inflace. Můžeme konstatovat, že míry nezaměstnanosti ve většině nových členských zemí skutečně vykázaly po vstupu do EU pokles, a to často velmi znatelný. V současnosti probíhající světová finanční a hospodářská krize dosavadní pozitivní trend vývoje nezaměstnanosti během několika měsíců zcela zhatila.

Z prezentovaných výsledků je zřejmé, že se jedná o složité procesy, které na vývoj nezaměstnanosti a celého trhu práce působí a pokusy o jejich vysvětlení či řešení této problematiky nemusí vždy vést ke zcela jednoznačným závěrům. Např. v České republice dlouho růst HDP a silný příliv zahraničních investic nedokázal v minulosti vytvářet dostatečný počet nových pracovních míst a přispívat k výraznému snižování nezaměstnanosti. Když se od roku 2004 vývoj poptávky na trhu práce začal zlepšovat, postupně se to poté odrazilo i na vývoji nezaměstnanosti. Byla zde zřejmá souvislost s oživením ekonomiky, realizací aktivní politiky zaměstnanosti, ale třeba i odchodů do předčasného důchodu. Faktorů, které zde spolupůsobí, je tedy velké množství a jsou z poměrně širokého spektra. Přes trend snižování nezaměstnanosti v České republice během druhé poloviny sledovaného období (který se z již uvedených příčin nyní zcela obrátil) zůstávaly trvale problematickými otázky zmíněné dlouhodobé nezaměstnanosti, její regionální diferenciace, rovného přístupu k oběma pohlavím, přístup na trh práce u handicapovaných osob, příslušníků národnostních menšin a osob s nízkou kvalifikací. Nezbytná je podpora tvorby nových pracovních míst, která je jednou z priorit členských zemí Evropské unie. Ta se ovšem neobejde bez spolupráce místních úřadů, sociálních institucí, ale také vlastní aktivity občanů samotných.

vývojové trendy, trh práce, nezaměstnanost, zaměstnanost, mezinárodní srovnání

SUMMARY

In this paper, an analysis was carried out of labour market in the Czech Republic in the period 1993–2008. The development of supply and demand in the labour market in the Czech Republic has been evaluated, which results in changes in unemployment. The most important causes of changes were monitored in the supply in the labour market affected by the demographic development and social environment and substantial causes of changes in the demand in the labour market, which were affected by the performance of the given economics, by the growth of labour productivity and by the number of available jobs. This is followed by assessing the development of unemployment in the Czech Republic and EU. Causes were explained of the steep growth of unemployment at the turn of the millennium or its further development. There were marked potential development trends regarding to related factors as e.g., structural changes in economy or current economic development influenced by ongoing financial or economic crisis.

The international comparison of selected characteristics of labour market in the member countries of EU carried out by means of quantitative methods allowed to assess high differences among unemployment rates in this community and created another information source regarding the position of the Czech Republic in the European Union during the selected reference period. Significant differences in unemployment between all member countries point out to marked structural or institutional differences of labour markets in particular countries. High unemployment rates during the major part of the reference period (or the whole period) were observed especially in Poland, Slovakia, Bulgaria, Baltic countries, Spain and Italy. Enormous differences in comparison with countries with low unemployment as e.g., Denmark, Sweden and Great Britain can be in some cases the result of existence of high structural unemployment; the imperfect functionality of unified internal market plays also a certain role. The jobseekers from affected regions do not migrate to regions where the demand for labour is high. This is caused by persisting language and information barriers. Only a negligible percentage out of the total economically active population in the European Union migrates

over the border of its member countries. This situation only increases the long-term unemployment growth in particular countries as e.g., in Spain and in Italy. On the other hand, regions with dynamic economic development (southern England, the Netherlands) felt a fundamental lack of qualified labour force. Besides national governmental measures, the problem of backing and extending the regional and sector mobility within the entire European Union is also dealt with by European Commission. Out of its basic measures the maintenance of retraining schemes, labour migration support and better information about current demand for labour in particular EU countries can be mentioned.

Beside the insufficient labour force movement throughout Europe a next important problem in structural unemployment presents the incongruity in qualifications between supply and demand on the labour market. This should require a flexible response of the educational system (incl. lifelong learning). Problematic groups on the labour market in the EU countries include, before all, following categories: persons with low qualifications, women with small children, disabled people and people aged over 50, fresh graduates and young people without working experience. The most risky categories are groups with more handicaps at the same time. But the fundamental handicap on the labour market is low education achieved.

Together with impacts of the world financial crisis and upcoming recession in countries of Western Europe the growth of demand for labour stopped already at the end of 2008. But the significant fall of demand for labour came on as late as following year. This resulted in current growth of unemployment that ascended very near to its maximum values from the turn of the millennium and its further development is now linked to the speed of damping out this crisis throughout the world, particularly in highly developed countries in Western Europe and USA. The current financial and economic crisis has cut at all previous positive unemployment development during a few months.

Without reference to current economic development certain problems remain permanently opened: long-term unemployment and its regional differentiation, equal chances for both genders, access to labour market for handicapped people, minorities and persons with low or none qualification. Granting the creation of new jobs, which is one of the priorities of EU member countries, is not to get along without strengthening the partnerships between particular member states, the cooperation of local and regional authorities, social institutions and, last but not least, one's own activity of all citizens themselves. It is necessary to build a society based on knowledge, to support key areas of research and development because the most valuable investment ever possible in any country is the investment in people.

Výsledky uvedené v příspěvku jsou součástí řešení výzkumného záměru č. 6215648904 "Česká ekonomika v procesech integrace a globalizace a vývoj agrárního sektoru a sektoru služeb v nových podmínkách evropského integrovaného trhu".

LITERATURA

- ACZEL, A., 1989: Complete Business Statistics. Boston: Irwin, 1056 s. ISBN 0-256-05716-8.
- DIRSCHEDL, P., OSTERMANN, R., 2001: Computational Statistics. Heidelberg: Physica-Verlag, 1994 s. ISBN 3-7908-0813-X.
- DOW, S. C., 1985: Macroeconomic Thought. A Methodological Approach. Oxford: Oxford University Press, 295 s. ISBN 0-631-14084-0.
- GRILICHES, Z. a kol., 1992: Handbook of Econometrics. Amsterdam: North-Holland, 2107 s. ISBN 0-444-86188-2.
- HINDLS, R., HRONOVÁ, S., SEGER, J., 2003: Statistika pro ekonomy. Praha: Professional publishing, 417 s. ISBN 80-86419-34-7.
- HUŠEK, R., 1998: Základy ekonometrické analýzy II: Speciální postupy a techniky. Praha: Vysoká škola ekonomická, 265 s. ISBN 80-7079-441-0.
- JAJUGA, K. a kol., 2002: Classification, Clustering and Data Analysis: Recent Advances and Application. Berlin: Springer, 492 s. ISBN 3-540-43691-X.
- MASON, R., LIND, D., 1990: Statistical Techniques in Business and Economics. Boston: Irwin, 910 s. ISBN 0-256-07696-0.
- MINAŘÍK, B., 1996: Statistika III. Brno: Mendelova zemědělská a lesnická univerzita v Brně, 154 s. ISBN 80-7157-189-X.
- PALÁT, M., 2008: Analýza trhu práce a nezaměstnanosti České republiky v evropském kontextu (dissertační práce) Brno.
- PALÁT, M., 2009: Vývoj měr nezaměstnanosti s ohledem na růst reálného HDP v České republice a Evropské unii. In: Firma a konkurenční prostředí 2009 – 1. část. 1. vyd. Brno: MSD, spol. s r. o., s. 127–132. ISBN 978-80-7392-084-5.
- SEGER J. a kol., 1998: Statistika v hospodářství. Praha: ECT Publishing, s. 636. ISBN 80-86006-56-5.
- VARADZIN, F., BŘEZINOVÁ, O., 2003: Hledání ve světě ekonomie (věda, metodologie, ekonomie). Praha: Professional Publishing, 306 s. ISBN 80-86419-56-8.

Adresa

Ing. Milan Palát, Ph.D., Ústav ekonomie, Mendelova zemědělská a lesnická univerzita v Brně, Zemědělská 1, 613 00 Brno, Česká republika, email: xpalat@mendelu.cz